

Solidariteit en het poldermodel: pijn blijkt moeilijker te verdelen dan welvaart

*In gesprek met Jaap Smit,
Niek Jan van Kesteren & Arnoud Boot*

door *Raymond Gradus & Maarten Neuteboom*

Gradus is directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Neuteboom is redacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

Hervorming van de sociale zekerheid in Nederland is broodnodig. De druk van het electoraat verleidt politici echter tot het uitstellen van ingrijpende beslissingen, terwijl de positie van de vakbeweging vrijwel onmogelijk is geworden. Zij moet steeds moeilijkere boodschappen overbrengen aan de achterban. Het is onontkoombaar dat verworven rechten worden opgegeven, zeggen Jaap Smit, Niek Jan van Kesteren en Arnoud Boot. Want solidariteit impliceert wel wederkerigheid, ook tussen de generaties. In de wereld van de vakbeweging zal een revolutie moeten plaatsvinden waarin ze zichzelf heruitvindt. Voor politici komt het erop aan moed te tonen en solidaire hervormingen te forceren.

Nederland zal zijn economie en sociale zekerheid moeten hervormen, niet alleen omdat de overheidstekorten te groot zijn en de staats-schuld de afgelopen jaren fors is toegenomen,

maar vooral ook omdat de wereld globaliseert en concurrerender wordt en omdat de mobiliteit toeneemt. Jaap Smit (1957), voorzitter van het CNV, Niek Jan van Kesteren (1952), alge-

meen directeur van het VNO-NCW, en Arnoud Boot (1960), hoogleraar ondernemingsfinanciering en financiële markten aan de Universiteit van Amsterdam en kroonlid van de SER, zijn het erover eens dat de arbeidsmarkt moet worden gemoderniseerd en dat de economie meer dynamiek behoeft. Mensen zullen dan echter wel weerbaar moeten worden gemaakt, zodat zij beter kunnen omgaan met onzekerheden: 'Sta op en wandel, maar niet zonder een uitgestoken hand.'

Op welke wijze zet de huidige financieel-economische crisis de vormgeving van (collectieve en individuele arrangementen van) solidariteit in de Nederlandse samenleving onder druk?

SMIT 'De achtergrond van de crisis is dat Eva – de afkorting van *Economic Value Added* – als grote verleidster is teruggekeerd op aarde. Ik doel daarmee op het economisch denken dat is gericht op kortetermijngewin en de belangen van aandeelhouders, snelle winsten en hoge bonussen. We plukken collectief de wrange vruchten van een ongetemde *greed* – het altijd aanwezige en onstillbare verlangen in de mens naar meer, groter en mooier. Er is een Angelsaksische wind gaan waaien, die op korte termijn rijkdom bracht, maar dat geld blijkt nu nodig voor de aanschaf van een winterjas, omdat het klimaat guur is geworden. Een aantal belangrijke waarden die samenhangen met het Rijnlandse model dat in Nederland altijd in ere is gehouden, verdient daarom herwaardering. Denk bijvoorbeeld aan duurzaamheid, niet louter in ecologische zin, maar ook tussen werknemers en werkgevers.'

'Deze ontwikkelingen plaatsens ons nu voor een aantal verdeelvraagstukken in een

tijd van toenemende schaarste en afnemende groei. Het zal erop aankomen te laten zien wat solidariteit betekent, want het verdelen van pijn is veel moeilijker dan het verdelen van welvaart. Als het gaat om het verdelen van werk, zekerheid en pensioenen, zien we de generaties allemaal om het hardst roepen dat zij de rekening van de crisis betalen.'

VAN KESTEREN 'Ik deel de analyse overgreed en de overwaardering van het aandeelhouderskapitalisme. Maar iedere ontwikkeling die in principe goed is, onttaardt, dat is een permanente factor in de geschiedenis van de mensheid. Op een gegeven moment ontstaat een hype – een soort piramidespel – waarbij veel geld valt te verdienen. Het zit in de menselijke aard om dan te bezwijken voor de verleiding om met niets doen toch veel geld te verdienen. De tulpenmanie in de zeventiende eeuw, de internetbubbel van de jaren negentig, en de recente kredietcrisis zijn er voorbeelden van. Het gratis geld dat via de aflossingsvrije hypotheek in de economie is gepompt, heeft ertoe geleid dat mensen huizen gingen kopen die normaal gesproken niet binnen hun bereik lagen. Iedereen vond dat prachtig, omdat daardoor een *boom* in de economie ontstond. Mensen geloofden in sprookjes als Legio Lease, waarbij met de meerwaarde van het eigen huis werd gespeculeerd – eigenlijk gegokt – op de aandelenmarkt.'

'De problemen waartoe dat leidt moeten we echter in proporties zien. Ze zijn voor Nederland met betrekkelijk eenvoudige middelen op te lossen. Wij zijn geen Griekenland, maar evenals Duitsland een solide land dat de middelen en mogelijkheden heeft om zich uit de crisis te werken. Als de overheidstekorten oplopen, moet er worden bezuinigd, waarbij iedereen naar draagkracht een bij-

drage levert. Dat is solidariteit en iedere tijd vraagt om een eigen invulling daarvan. De christendemocratie wil de staatsschuld in de hand houden, wil dat de overheid maat houdt en overvraagt burgers en bedrijven bij bezuinigingen niet. Het is verkeerd als mensen worden ontmoedigd om hard te werken, en dat maakt precies het verschil met socialistische partijen als PvdA en SP. Het beginsel dat de pijn eerlijk moet worden verdeeld is hetzelfde, maar de maatvoering is bij het CDA fundamenteel anders.'

BOOT 'De bezuinigingen die nu nodig zijn, vloeien niet direct voort uit de schulden crisis in het eurogebied. We hebben in de woorden van Jaap Smit ons rijk gerekend, en dat was vóór de crisis. Dus ook de overheid hanteerde te ruime uitgavenkaders. De crisis is in zekere zin secundair. Hervormingen zijn vooral nodig omdat de wereld globaliseert en concurrerder wordt en omdat de mobiliteit toeneemt. Door deze ontwikkelingen ontstaat een spanning tussen de nationale beleidsvrijheid en de hervormingen die internationaal zijn vereist. En hier moeten we verstandig zijn: er blijft wel degelijk nationale beleidsruimte. Maar je kunt niet anders dan je zorgen maken over de eurocrisis.'

'De zeventien regeringsleiders kunnen die crisis momenteel niet oplossen: ze nemen telkens kleine stappen en lopen achter de feiten aan. Het risico is groot dat men op een zeker moment kiest voor wat in het American football een *Hail Mary pass* wordt genoemd: een alles-of-nietsbesluit waarmee een groot aantal stappen in één keer wordt gezet. Ofwel, een verdere Europese integratie in de richting van een politieke unie. Behalve dat de democratische legitimatie daarvan problematisch is, zullen ook in sociaaleconomisch opzicht de gevolgen groot kunnen zijn, bij-

Jaap Smit

voorbeeld voor het Nederlands pensioenstelsel. Europa is op dit moment niet klaar voor een politieke unie, maar fiscale verantwoordelijkheden op het niveau van Brussel zullen nodig zijn.'

'De binnenlandse hervormingen die Nederland moet doorvoeren zijn relatief eenvoudig, maar dat betekent niet dat het gemakkelijk is om de dynamiek te realiseren die nodig is voor een economie, en toch zekerheden te bieden. Bijvoorbeeld immigratie kan goed zijn voor dynamiek, maar dat werkt alleen als nieuwkomers worden opgenomen in het arbeidsproces. Het socialezekerheidsstelsel vormt hierin echter een risico, en dat zet de sociale zekerheid aan de onderkant onder druk.'

Solidariteit lijkt gaandeweg een connotatie van zekerheid te hebben gekregen. Politici en vakbondsleiders opereerden niet zelden als makelaars in welvaart, iets wat niet langer vanzelfsprekend lijkt. Wat

betekent dat voor ons begrip van solidariteit en voor bestaande rechten?

BOOT 'De politiek kan slechts beperkt zekerheden bieden, maar kan wel onzekerheden verdelen, en dat is wat solidariteit beoogt. Politici, maar bijvoorbeeld ook pensioenfondsen, hebben mensen te lang valse zekerheden voorgespiegeld: een waardevast pen-

Politici hebben mensen te lang valse zekerheden voorgespiegeld

sioen bestaat niet. Wel is het mogelijk om binnen het systeem onzekerheden anders te verdelen – tussen jong en oud, hoogopgeleid en laagopgeleid – en door de onzekerheid te ontkennen is dat niet of onduidelijk gebeurd. Solidariteit is dat je dat wel doet, en transparant. Wanneer onzekerheid niet wordt gecommuniceerd, moet je niet vreemd opkijken als mensen zich achteraf bestolen voelen.'

SMIT 'Het mooie van de christendemocratie is dat ze verhalen kent die de boodschap overbrengen dat het leven niet uit zekerheid bestaat, maar dat paniek daarover evenmin nodig is. Het gaat er primair om mensen in hun onzekerheid te faciliteren. Sta op en wandel, maar niet zonder een uitgestoken hand.'

'Onzekerheid is met het leven gegeven. In principe mogen bestaande rechten echter niet worden aangetast, tenzij de nood natuurlijk zo hoog stijgt dat het onontkoombaar is. In beginsel is het echter redelijk om de mensen die bijvoorbeeld werkzaam zijn in een sociale werkplaats of die in de Wajong

zitten, te respecteren, en hervormingen te laten ingaan voor nieuwe gevallen.'

Als die redenering ook geldt voor de AOW, de vervroegde uittrekking en arbeidsongeschiktheid en de hypotheekrenteaftrek – waar de overheid eveneens met bestaande gevallen te maken heeft – is de consequentie dan niet dat de jongere generaties uiteindelijk de rekening krijgen gepresenteerd?

VAN KESTEREN 'Ja, al is het mogelijk om hierin te variëren door bijvoorbeeld rekening te houden met iemands leeftijd. Een 40-jarige die uit een arbeidsongeschiktheidsregeling valt, maakt nog kans op de arbeidsmarkt, maar dat geldt in veel mindere mate voor iemand van 55. Destijds is bij de hervorming van de WAO gebleken dat de arbeidsmarkt in staat is voormalig uitkeringsgerechtigden te absorberen, en als daarover redelijke twijfel bestaat, is het altijd mogelijk om dat te organiseren. Het beginsel van solidariteit vraagt echter wel om wederkerigheid: van ondernemers mag worden gevraagd om mensen aan te nemen, maar dan moet daar ook wat tegenover staan. Dat vraagt om een intelligent pakket, waarin enerzijds werkgevers zich ertoe verplichten een aantal nader af te spreken mensen aan te nemen, en waarin anderzijds de overheid belooft dat het ondernemersklimaat in Nederland wordt verbeterd. Zo'n benadering was mogelijk geweest rondom de Wet werken naar vermogen.'

SMIT 'Inderdaad moeten beide partijen elkaar niet overvragen, maar het is eveneens van belang dat voorbij het eigen belang wordt gekeken. Dit geldt temeer als het gaat om solidariteit tussen generaties, waar gevestigde rechten een belangrijke factor zijn. Mij kon je niet kwader krijgen in de

via scholingsfondsen, worden begeleid naar ander werk. Met de banken moet vervolgens gezamenlijk het gesprek worden aangegaan om na te gaan hoe we ervoor kunnen zorgen dat mensen met flexibele contracten toch op de woningmarkt terecht kunnen. Volgens mij is dat een prachtige opdracht voor een volgend kabinet. Als Jaap Smit de ruimte krijgt van zijn leden om een oplossing voor de arbeidsmarkt te bereiken, het VNO-NCW dat ook doet, en we praten daarover met Arnoud Boot en zijn collega's van de SER, dan is het echt niet ingewikkeld om dit probleem op te lossen. Het CDA zou hierin heel goed een bemiddelende rol vanuit de politiek kunnen spelen, want het past binnen de christendemocratische gedachte om de verbinding te leggen tussen de arbeids- en woningmarkt.'

SMIT 'Op basis van gesprekken met leden denk ik dat zo'n hervorming op de arbeidsmarkt mogelijk is. We moeten ons niet blind staren op het behoud van verworven rechten, maar ons sterk maken voor het behoud van verworven waarden die aan het huidige ontslagrecht – dat dateert uit de jaren veertig van de vorige eeuw – ten grondslag liggen. De context is vandaag heel anders en de vraag is of het ontslagrecht niet contraproductief is geworden, omdat het inmiddels op alle mogelijke manieren wordt omzeild. De woorden "mobiliteit" en "flexibiliteit" zijn de mantra's op de arbeidsmarkt van vandaag en in ieder geval van morgen. Daar kunnen we heel paniekerig over doen, maar mensen – zeker de jongere generaties – kunnen best leven met het gegeven dat ze niet meer de zekerheid van één bepaalde baan voor het leven hebben.'

'De oorspronkelijke bedoeling van het ontslagrecht was mensen zicht te geven op

continuïteit in het kunnen voorzien van hun levensonderhoud. Om die waarde te behouden zullen we op zoek moeten gaan naar een vorm waarin dat mogelijk blijft. Daarbij geldt: vast is te vast en flex is te flex. De grote nadelen van de flexibele arbeidsmarkt moeten worden weggehaald door er bijvoorbeeld, inderdaad, voor te zorgen dat mensen ook met een flexibel arbeidscontract in aanmerking kunnen komen voor een hypotheek. Daarnaast moet ervoor worden gezorgd dat mensen een reëel perspectief hebben op de overgang tussen verschillend werk. Mensen moeten kortom worden toegelust om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien op de flexibele arbeidsmarkt.'

BOOT 'De arbeidsmarkt is een paradox. Natuurlijk moeten er zaken flexibeler, maar vooral moet het mogelijk worden om langer door te werken. Men moet van baan *kunnen* wisselen op hogere leeftijd, en dat is nu barstens moeilijk. En ja, vigerende "vastigheden" staan onder druk. Minimumloon en het socialezekerheidsstelsel staan vaak haaks op het opnemen van immigranten in het arbeidsproces, de houdbaarheid van verplichtstellingen in het pensioenstelsel staat onder druk, en ook het definiëren van eenduidige bedrijfstakken voor herkenbare cao's past niet echt bij de dynamiek van de moderne samenleving.'

'Het individu zal inderdaad weerbaar moeten worden gemaakt, zodat hij kan inspelen op de verschuiving van baan zekerheid naar werk zekerheid. Overigens zal het zeker niet zo zijn dat er door de flexibilisering van de arbeidsmarkt in het geheel geen baan zekerheid meer zal bestaan. In de loop der tijd zal zich een zeker evenwicht op de arbeidsmarkt uitkristalliseren, al was het maar omdat het niet in het belang van werk-

gevers is als hun werknemers constant een ontslag boven het hoofd hangt.’

De vakbewegingen hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in het Nederlandse poldermodel. De vakbonden hebben het momenteel echter moeilijk en lijken intern verdeeld over zowel hun samenwerking als de hervorming van de sociale zekerheid. Hoe komt dat en hoe ziet de toekomst van de vakbeweging eruit?

VAN KESTEREN ‘Het probleem van de vakbeweging is dat alles is bereikt wat zij in de ruim honderd jaar dat zij bestaat wilde bereiken. Hetgeen is bereikt moet nu worden omgebouwd tot iets wat heel anders is. De leden moet worden verteld dat ze langer moeten werken, dat de Wajong toch anders moet worden ingericht en dat de arbeidsmarkt flexibeler moet. En dat terwijl de meeste mensen het liefst een vaste baan willen en zo snel mogelijk met pensioen. De vakbeweging heeft dus een onmogelijke positie en moet steeds tegen mensen zeggen wat ze eigenlijk niet willen horen. Je hebt te maken met het conservatiefste publiek, terwijl er hoognodig moet worden gemoderniseerd.’

‘Er zal een soort revolutie moeten plaatsvinden in de wereld van de vakbonden. In feite vindt die op dit moment al plaats, en

Er zal een soort revolutie moeten plaatsvinden in de wereld van de vakbonden

dan moet er iets overblijven, iets nieuws, waarin de vakbond zichzelf heruitvindt en opnieuw definieert. Wat dat moet zijn is

Arnoud Boot

goed invoelbaar: een moderne vakbond is een vakbond waar mensen terecht kunnen met hun problemen. Vakbonden zullen in de toekomst dicht op de belangen van mensen moeten zitten en zij zullen moeten kunnen uitleggen dat er meer wordt bereikt als honderdduizend individuen samenwerken. Want als je met zoveel werknemers aan tafel zit bij minister Kamp van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, kan beter worden onderhandeld over de AOW of de Wajong. Hetzelfde geldt voor de samenwerking met het VNO-NCW en MKB-Nederland, zodat werknemers én werkgevers eventueel gezamenlijk kunnen aangeven hoe zij het hebben willen. Maar de oude vakbondsvormen zullen dan eerst moeten verdwijnen. Dat is het grote conflict dat nu in de FNV en in mindere mate in het CNV plaatsvindt.’

‘De werkgeversorganisatie is een heel ander type organisatie. Het gaat hier meer om een op ratio gebaseerd lidmaatschap van bedrijven.’

SMIT ‘Ja, de werkgeversorganisatie heeft het in die zin gemakkelijker, omdat het gaat om simpele, platte dingen zoals winstgevende groei, een gezonde bedrijfsvoering, enzovoort. Bij ons gaat het altijd om de taal van de emotie, om recht en onrecht, eerlijk en oneerlijk, goed en fout. De vakbeweging heeft het nu zo moeilijk omdat ze eigenlijk alleen maar een verhaal kan vertellen over beperking van schade in plaats van over het realiseren van verbeteringen. Dat is natuurlijk het gevolg van de huidige periode van schaarste, maar het heeft ook te maken met het politieke klimaat, waarin de agenda van de werkgever met redelijk gemak wordt gevolgd. Ik vraag me af hoe sterk het VNO-NCW zou zijn als er ineens heel veel dingen van gevraagd zouden worden die het misschien liever niet ziet.’

VAN KESTEREN ‘Dat zou zeker een probleem zijn, maar niet het einde betekenen van het VNO-NCW, omdat het rationele aspect zal overheersen bij de bedrijven. Overigens heeft de werkgeversorganisatie zo’n moeilijke tijd ook gekend toen in de jaren zeventig de ondernemers het keer op keer aflegden tegen de vakbonden en het VNO-NCW in het verdomhoekje zat.’

SMIT ‘Ik wil niet het slachtoffer uithangen, maar het is wel een feit dat de vakbeweging moeilijke boodschappen moet overbrengen aan de achterban. Het moge duidelijk zijn dat ik tegelijkertijd van mening ben dat hervormingen noodzakelijk zijn, ook op de arbeidsmarkt. De toekomst van de vakbeweging ligt bovendien niet louter bij onze achterban, maar ook bij onze “voorban”. Dat betekent dat ik er ook wil zijn voor al die mensen die geen lid zijn van het CNV. De vakbonden worden gezien als *de* vertegenwoordiger van *de* werknemer in Nederland en hebben zich

daarmee een positie in de SER verworven. Zij zijn zodoende degenen met wie centrale akkoorden worden afgesloten – tot en met pensioenakkoorden – die voor heel Nederland gelden. De vakbonden kunnen zich dus niet langer alleen maar opstellen als de belangenbehartiger van hun betalende leden. Dan wordt terecht de vraag gesteld: wie representeert u eigenlijk?’

‘Het lastige verhaal dat ik aan de achterban van het CNV moet uitleggen, luidt dus: wij zijn méér dan alleen jullie belangenbehartiger. Want als de vakbonden dat niet doen, verliezen ze – ik zou haast zeggen terecht – hun positie. Daarom moet ik rekening houden met de “voorban” van het CNV en moet ik dus ook dingen zeggen die de achterban misschien liever niet van mij hoort, maar die te maken hebben met de belangen van de voorban.’

Welke rol moet de politiek (nog) spelen binnen het poldermodel?

BOOT ‘De rol van de politiek is beperkt, maar gegeven met onze cultuur. Zij moet constructief overleg tussen werknemers en werkgevers stimuleren, maar dat neemt niet weg dat een-op-eenonderhandelingen niet langer de maatstaf behoeven te zijn. Ze zal flexibeler moeten worden, een grotere diversiteit aan onderwerpen moeten agenderen en met meer partijen om de tafel moeten gaan zitten, of juist onderhandelingen op een decentraal niveau moeten organiseren. Dat alles hoeft het systeem – het poldermodel – an sich echter niet te gronde te richten, maar het zal wel anders worden vormgegeven.’

VAN KESTEREN ‘De politieke partijen in de Tweede Kamer zijn toch in hoge mate bepalend. In de politiek worden zaken door de

druk van de kiezers echter niet zelden noodloos ingewikkeld gemaakt. Wij zijn een rijk land met een hoge mate van populisme. Dat betekent dat politieke partijen zo veel mogelijk alles afkopen en beslissingen uitstellen totdat het echt niet anders meer kan. Het nemen van beslissingen is een sensatie op zich geworden. De collectieve opluchting rondom het Lenteakkoord heeft dat toch laten zien. Nederland leek internationaal schade op te lopen, maar gelukkig zijn er een paar mensen in de Tweede Kamer die dat niet lieten gebeuren. Daar moet je je hoed voor afnemen in plaats van afzijdig te blijven. Men moet forse beslissingen durven nemen.’

‘Zo zou het bijvoorbeeld goed zijn om Nederlandse pensioenfondsen er met kracht toe te bewegen meer geld te investeren in de Nederlandse samenleving. Nederland onderscheidt zich met achthonderd miljard euro aan kapitaal in pensioenreserveringen, en de belegging daarvan zou voor een groot deel in Nederland moeten worden gebruikt. Dat kan door de hypotheeken van de banken over te nemen, maar ook door investeringen over te nemen.’

BOOT ‘Pensioenfondsen zullen altijd zeggen dat zij optimaal moeten beleggen voor hun deelnemers. Het is bovendien zeer de vraag of de overheid beleggingsrestricties kan opleggen aan pensioenfondsen. Ik denk wel dat aangetoond kan worden dat het niet optimaal is dat pensioenfondsen 95 procent beleggen in het buitenland, terwijl de deelnemers zich in Nederland bevinden. Het lijkt er bovendien op dat pensioenfondsen veel te groot zijn en dat uiteindelijk ook de zogenaamde omkeerregel ter discussie moet worden gesteld. We zullen in Nederland in ieder geval moeten nadenken over de vraag hoe we – ook in relatie tot de woningmarkt

en de financiering van banken – effectiever kunnen omgaan met onze spaargelden.’

SMIT ‘Ik ben het zeer eens met Niek Jan van Kesteren. Het komt er nu op aan moed te tonen, juist in de politiek. Niet bang zijn voor het electoraat, zoals de vakbeweging niet bang moet zijn voor haar achterban. Misschien dat men erop wordt afgerekend, maar dat is dan wellicht de prijs die moet worden betaald.’

VAN KESTEREN ‘Het zal worden gewaardeerd als politici beslissingen nemen. Daarbij moeten partijen niet op zoek naar het compromis in het compromis, maar zouden ze elkaar ook ieder het hunne kunnen geven. Dan kan aan de achterban helder worden uitgelegd wat wel en niet is bereikt, in plaats van dat allerlei waterige compromissen moeten worden verdedigd waar niemand zich meer in herkent.’

BOOT ‘Het Lenteakkoord was in dit opzicht belangrijk, omdat daarmee een instelling werd doorbroken. Er zitten goede elementen in, die bewegingen in de juiste richting zijn voor een dynamischer economie. Bestaande gevallen worden echter nog te veel ontzien en het akkoord bevat te veel pure lastenverzwaringen.’

‘De politiek kan dus doorbraken forceren, maar het wordt pas echt gemakkelijker om solidariteit te organiseren als dat geen vage waarde is. We moeten van alles, zonder dat er een visie wordt neergelegd. We zijn momenteel verweesd; het is veelal ieder voor zich, en dat holt de solidariteit uit. Nieuwe ankerpunten zijn daarom nodig, zoals gedeelde waarden, een gezamenlijke identiteit en nieuwe zekerheden – beter, het rechtvaardig verdelen van onzekerheden – waaromheen politieke partijen zich kunnen herorganiseren.’